

טורון היהודית – Toruń

ערך: יעקב סיגל

רקע

את ההיסטוריה של הקהילה היהודית בטורון ניתן לחלק לשלוש תקופות:

- מהמאה ה-18 ועד 1920
- מלידתה המחודשת של הרפובליקה הפולנית ועד לימיו הראשונים של הכיבוש הגרמני
- מ-1945 ועד לשנות ה-60 במאה הקודמת

יהודים התיישבו בצורה מסודרת בטורון בסוף המאה ה-18. לפני כן היו התיישבויות ספורדיות וזמניות בעיקר של סוחרים יהודים. בשנת 1793 חיו בעיר 3 יהודים: מורה, שוחט וטבח. מספרם של היהודים החל לגדול במאה ה-19, מרבית הבאים הגיעו מעיירות שכנות. תחילה נאסר עליהם להתיישב במרכז העיר והיה עליהם לגור ברובע Podgórz מעבר לנהר הויסלה.

חברי הקהילה המתגבשת שכרו בניין ברחוב פרוסטה (Prosta) והפכו לבית כנסת. בשנת

1822 נוצרה קהילה של ממש במקום ואלה שכרו בניין גדול יותר ברחוב ויסוקה מס' 16

(Wysoka). בסוף המאה ה-18 הוקם בית קברות יהודי ברחוב פולסקייגו (Pułaskiego). רק אחרי התגבשות הקהילה הוחל בהקמת בית כנסת של ממש. בית הכנסת שהוקדם ברחוב סציטנה

(Sczytna) מס' 10 נחנך ע"י הרב מיכאל יקל זקס (Sachs) מברלין בתאריך 3/9/1847.

אמנציפציה פוליטית במאה ה-19 הביאה לתהליך אסימילציה ואקולטורציה. מספרם של

התלמידים היהודים בבתי הספר הנוצרים עלה, למשל - מתוך 179 תלמידים יהודים בשנת 1859,

155 מהם למדו בבתי ספר נוצרים. יהודי טורון קיבלו את דפוסי התרבות הגרמנים; רק דתם נותרה כשהייתה, בעוד שפתם, בגדיהם ומנהגיהם שונים אומצו מהגרמנים. דעיכה זו שהובילה

לאובדן זהות מסויים הביאה תגובת-נגד של חוגים שמרנים ובהם בן-

המקום הרב הירש צבי קלישר (1793-1874, Kaliski) שהיה אחד

הראשונים להציג חזון ללידתה מחדש של מדינה יהודית בפלסטנה.

קלישר תיאר את רעיונותיו בספרים שחיבר ואף כינס בשנת 1860

ועידה בעיר טורון בה חשף את עיקרון הלאום שלו. קלישר לא הספיק

לעלות לא"י ונקבר בבית הקברות היהודי בטורון. מצבתו לא שרדה.

במחצית הראשונה של המאה ה-19 היו מרבית יהודי טורון בשכבת האוכלוסיה בעלת

הכנסה נמוכה. רק משפחות ספורות השתייכו למעמד הביניים: מרבית חברי הקהילה התפרנסו

ממסחר זעיר. במחצית השניה של המאה ה-19 נטלו היהודים תפקיד מרכזי בחיים הכלכליים

בטורון; בשנת 1866 כ-45% מחברות המסחר היו בבעלות יהודית, מרביתן חנויות בגדים, חלקן

בתחומי עץ, תבואה ושינוע ומעט חברות תעשייה (מזקקה, מפעל טבק, טחנת קיטור). מספר

יהודים עסקו בהברחת נשק לפולנים המתקוממים (1863-64) ומאוחר יותר נתפסו ונאסרו.

אחרי מלחמת העולם הראשונה וייסודה מחדש של פולין עזבו מרבית יהודי טורון את

העיר לגרמניה ובהדרגה יהודים ממרכז פולין הגיעו לעיר. הקהילה היהודית בטורון התחלקה;

היהודים הגרמנים שחיו בה לפני 1920, על אף היחלשותם, ניסו לשלוט בבאים החדשים. שורשי

המאבק היו השוני בדרך החיים, עמדה פוליטית ויחס לדת. עד לשנת 1925 היו מסמכי הקהילה

נערכים בשפה הגרמנית. המצב התייצב לאחר הבחירות לוועד הקהילה בשנת 1923 אך התפלגויות

ומאבקים שונים המשיכו להתקיים עד לפרוץ מלחמת העולם השנייה.

עיירות קטנות בסביבת טורון (למשל Chełmża) סופחו לעיר עם התרחבותה וכך גדלה הקהילה היהודית, אולם מרכזיותם של יהודי טורון בכלכלת העיר דעכה – בראשית המאה ה-20 רק 4.6% מהעסקים היו בבעלות יהודית (מסעדה אחת וחנויות הלבשה והנעלה). בראשית ספטמבר 1939 עת נכנסו הכוחות הגרמנים לטורון היו רק 63 יהודים בעיר. יתר היהודים ברחו מהעיר אך לאחר שהסתיימו קרבות הכיבוש חזרו 222 מהם. בין 18-23 בספטמבר בוצע רישום של כל תושביה היהודים של העיר. ב-4 באוקטובר הפיץ קומיסר העיר פקודה המעודדת הגירה של יהודים מהעיר. המבקשים להגר קיבלו היתר מיוחד לכך ונאלצו לרשום את כל רכושם במעונם. עם עזיבתם את העיר הותר להם לקחת רק מספר חפצים אישיים. כיעד להגירה ניתנו מספר אפשרויות (-Włocławeg, Aleksandrów Kujawski, Golub, Dobrzyń, Drwęca, Łódź). עד ל-28.10.39 עזבו 126 יהודים את העיר וכ-80 נותרו בה. בשל האטת ההגירה נעצרו 50 יהודים ונכלאו במצודה VIII. ב-17 בנובמבר צורפו אלה ליתר יהודי טורון וגורשו ללודז'. יהודים בודדים נותרו בעיר, ככל הנראה בשל נישואים מעורבים.

מספר התושבים ומספר היהודים בעיר טורון

הערות	%	יהודים	אוכלוסיה	שנה
			11,000	1454
			20,000	1600
			18,000	1700
			6,000	1793
	1.9	113		1808
	3.8	257	6,730	1815
56 משפחות יהודיות		316		1839
			11,043	1857
			16,619	1871
תחילתה של ירידה במס' היהודים בשל הגירה לאמריקה ולמרכז גרמניה	6.2	1,608		1880
		1,588		1885
			27,018	1890
			46,227	1910
	2	1,005		1913
			37,356	1920
	0.9	354		1921
ובהם 247 מתיישבים חדשים		459		1927
	1.4	837		1936
	1.5	1,200	81,200	1939
בסופה של אותה שנה עלה מספרם ל-71		38	68,000	1946
			92,550	1955
		8		1960
			114,400	1965
			149,249	1975
			205,800	2007

בית הכנסת

עם התגבשותה של הקהילה היהודית בטורון באמצע המאה ה-19 הוקם בית הכנסת ברחוב סצ'יטנה (Sczytna) מס' 10 ונחנך ע"י הרב מיכאל יקל זקס (Sachs) מברלין בתאריך 3/9/1847. הבתים הסמוכים למבנה הוסבו עם הזמן למבני קהילה ובהם מטבח, בית ספר, משרדי הקהילה ותאטרון. מבנה בית הכנסת היה בין שתי קומות, עומקו 19 מטר ורוחבו 17 מטר. באוקטובר 1939 בית הכנסת נשרף ונהרס על ידי הגרמנים. בשנת 1993 הוצב על בניין סמוך לוח זיכרון בפולנית.

רחוב Sczytna מס' 12 – המקום בו עמד בית הכנסת הגדול

כאן
מאז 1847 עמד
בית כנסת
שנהרס ב-1939 על ידי הגרמנים
אנו מבקשים שלוח זיכרון זה
יזכיר את חייהם
ורציחתם ההמונית
של אזרחינו היהודים

אזרחי טורון
18.10.1993

מקווה

בניין המקווה לשעבר ברחוב Łazienna

בית הקברות

הכניסה לבית הקברות היהודי בטורון ממוקמת ברחוב Pułaskiego 2-6. שנת ייסודו של בית הקברות אינה ידועה. יתכן שהיה קיים כבר בשנת 1723 אך סביר שיותר שהוקם בסוף המאה ה-18. ישנם אזכורים של בית הקברות משנת 1810 כשרשויות העיר אסרו על תושביה לרעות את בעלי החיים שלהם במקום. בפרויקט תיעוד מיוחד שנעשה למצבות בית הקברות בשנות ה-70 של המאה ה-20, אותרה המצבה העתיקה ביותר משנת 1847. בנוסף לאזורי הקבורה, היו בשטח בית הקברות בית טהרה עשוי עץ, ביתו של מנהל בית הקברות, גינת ירק, אורוות ומחסן לכרכרה. על אף שהגרמנים תכננו להרוס את בית הקברות, תוכניתם לא יצאה לפועל מסיבות שאינן ידועות. אחרי המלחמה מבני בית הקברות הושכרו לאדם פרטי. בשנת 1956 קיבלה מועצת

העיר לשטחים ירוקים אחריות על בית הקברות וזה נהרס לגמרי. מצבות רבות נגנבו על ידי סדנאות לעבודת אבן. בשנת 2009 מצא עובד מוזיאון מצבה שכזו בבית קברות נוצרי. בסוף שנות ה-60 עת הוחלט להפוך את המקום לפארק ציבורי, טענו הרשויות שבשטח בית הקברות היו רק 60-80 מצבות ואף דאגו לציין שחלקן היו מפוארות מה שמעיד על עושרם של בעליהם... אדמה רבה הובאה למקום אך במשך זמן מה, כששטפו את המקום גשמי זעף היו מתגלים עצמות אדם. ביוזמה מקומית בשנת 2009 בית הקברות היהודי לשעבר עבר תהליך של סידור ושימור שכלל ציון מתאר שורות המצבות, הצבת שני פשפים על עמודי שער הכניסה הישנים והקמת אנדרטת זיכרון.

מיקום קברו של הרב צבי הירש קלישר

קבר אחים

בבית הקברות העירוני בטורון ברחוב Grudziądzki מס' 139 ישנו קבר אחים של 152 נשים יהודיות שעבדו במחנה Baukommando Weichsel ב-Chorabiu ליד טורון ושנרצחו על ידי הנאצים בינואר 1945. מחנה זה שגם נקרא מחנה טורון היה תת-מחנה של שטוטהוף (אחד מכמה עשרות אך יחד עם זאת אחד הגדולים שבהם), הוקם ב-24.8.1944 וכלל כמה אלפי אסירות יהודיות (ככל הנראה מקרב משלוחי הנשים שהגיעו לשטוטהוף ב-1944 מהארצות הבלטיות ומאושוויץ). עם התקרבות החזית הסובייטית בינואר 1945 פונו רוב תת המחנות ומחנה-האם עצמו מערבה לסביבות למבורק (Lebork) בתנאי חורף איומים, בצעדות מוות, ובהם נספו עשרות אלפי אסירים. במסגרת פינוי מחנה טורון בוצעה סלקציה בתאריך 18.1.1945. הנשים שנמצאו כשירות לצעדת המוות יצאו מהמחנה והחלו בצעידה לכיוון בידגושץ'. הנשים שלא עברו את

הסלקציה הוכנסו לאוהלים ונרצחו בריות תת-מקלע. מיד לאחר הרצח עזבו השומרים הגרמנים את המקום.

אזרחים פולנים קברו את גופותיהן של 152 נשים בתעלה נגד טנקים ובשנת 1950 הועברו שרידיהן למיקומם הנוכחי. עשרים ושתיים נשים נפגעו מהירות אך שרדו את האירוע וטופלו על ידי תושבים מקומיים. כתבה פולנית שנעשתה לאחרונה על האירוע ועל קבר האחים עודדה את קוראיה להניח אבן קטנטנה על המצבה לזכרן של אותן נשים.

VIII מצודה

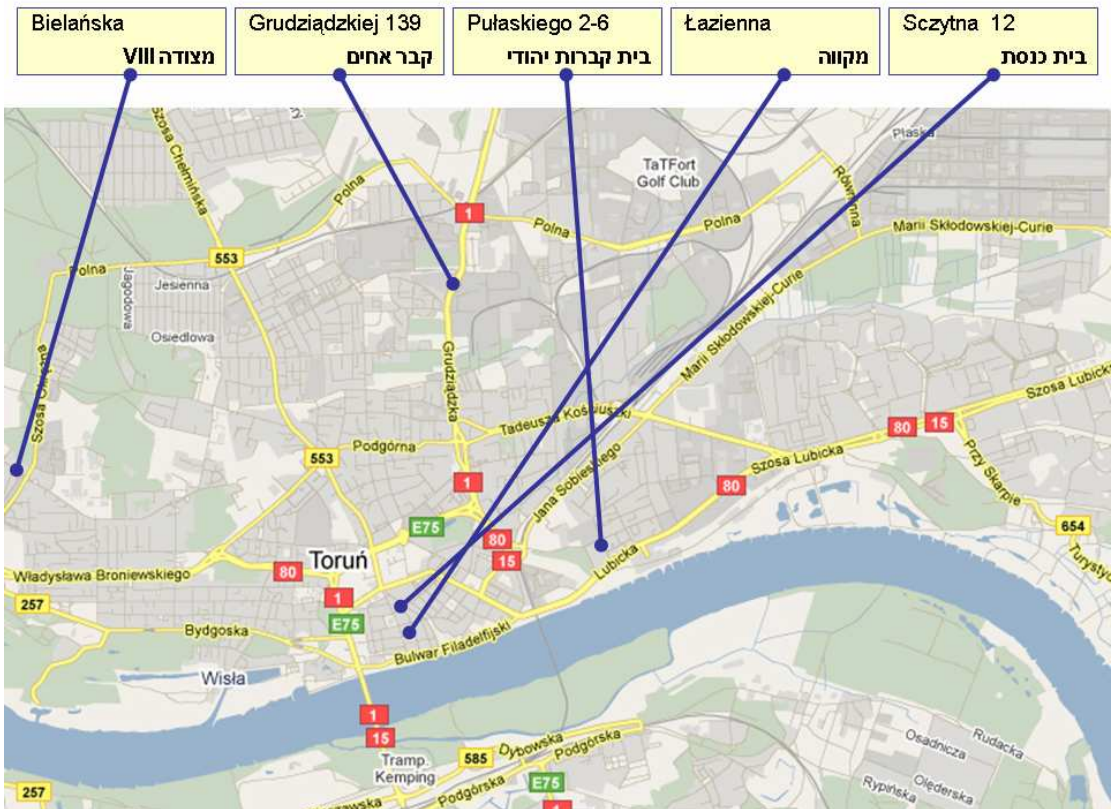
מצודת טורון הוקמה בסוף המאה ה-19 וכללה כ-200 מבנים מבוזרים. מצודה VIII נועדה לחיילי רגלים, נבנתה בצורת טרפז וכללה מספר סוללות ושלושה מגדלי תצפית. בתקופת מלחמת העולם השנייה שימש המבצר כמחנה שבויים ונקרא Stalag XX-A. לאחר כיבוש העיר על ידי הגרמנים ובשל האטת הגירת היהודים מהעיר נעצרו 50 יהודים ונכלאו במצודה VIII. ב-17 בנובמבר צורפו אלה ליתר יהודי טורון וגורשו ללודז'. למצודה VIII ניתן להגיע בשביל היוצא מרחוב Bielańska אל תוך היער.

טורון הפולנית

כמובן שמעבר לאתרים יהודיים, העיר עצמה מהממת, נקיה ומשמרת בתוכה מספר סגנונות בנייה. בעיר העתיקה ישנו מגדל "פיזה" פולני – בנין מרובע שנוטה הצידה אך יציב. בעיר העתיקה גם עומד ביתו המרשים של ניקולאי קופרניקוס ובתוכו תצוגה. כמובן שזהו רק קצה המזלג ויש עוד ועוד לראות ולעשות בעיר. ואם כבר מזלג, חברנו ישראל ברגר אומר שבטורון מייצרים עוגיות קופרניקה - מעין דובשנית מצופה שוקולד טעימה מאוד שהזננוויל (גיינג'ר) נמצא בתוכה. היא נמכרת באריזה קטנה ומומלצת מאוד!

מפת האתרים

מקורות

מרבית האמור לעיל ומרבית התצלומים לקוחים מ :

<http://www.sztetl.org.pl/en/city/torun/>

מקורות נוספים :

<http://www.pomorska.pl/apps/pbcs.dll/article?AID=/20071205/ALBUMY05/71205014>

<http://www.turystyka.torun.pl/index.php?strona=199>

<http://www.kirkuty.xip.pl/torun.htm>